

3. Избранные пословицы и поговорки русского народа / Н.П. Колпакова [и др.]. – М.: Гослитиздат, 1957. 204 с.
4. Ковалева С. 700 золотых пословиц и поговорок. М.: Астрель, 2010. 479 с.
5. Плис И. Е. Способы передачи англоязычного образного фразеологизма с этнонимическим компонентом на русский язык // Языковая личность и перевод: сб. материалов II Межвуз. науч.-образоват. форума молодых переводчиков, Минск, 5-6 дек. 2017 г. / редкол.: С.В. Воробьева (отв. ред.) [и др.]. Минск: Изд. центр БГУ, 2018. С. 92–95.
6. Плис И. Е., Значенко В. С. Этнонимы в белорусских и английских фразеологизмах // Языковая личность и эффективная коммуникация в современном поликультурном мире: сб. ст.: в 2 ч. / редкол.: О.И. Уланович (отв. ред.) [и др.]. Ч. 2. Минск: Изд. центр БГУ, 2018. С. 145–153.

ПАРАДЫГМЫ ТЭМПАРАЛЬНЫХ ПРЫНАЗОЎНИКАВЫХ АДЗІНАК З БАЗАВЫМІ КАМΠΑНЕНТАМІ З СЕАНТЫКАЙ ‘ЧАСАВЫЯ АДРЭЗКІ’

Г. Ч. Рыжковіч

Гродзенскі дзяржаўны ўніверсітэт імя Янкі Купалы

Гродна, Беларусь

e-mail: annamichalouskaya@mail.ru

У артыкуле разглядаюцца тэмпаральныя прыназоўнікавыя спалучэнні беларускай мовы з базавымі кампанентамі – назоўнікамі, якія абазначаюць часавыя адрэзкі. Апісваюцца парадыгмы тэмпаральных прыназоўнікавых адзінак, прыводзіцца колькасць тэмпаральных прыназоўнікавых адзінак з базавымі кампанентамі дадзенай сямантычнай групы, разглядаюцца фактары фарміравання парадыгм з базавымі кампанентамі – часавымі адрэзкамі.

Ключавыя словы: прыназоўнікавае спалучэнне; базавы кампанент; парадыгма; першасны прыназоўнік.

PARADIGMS OF TEMPORAL PREPOSITIONAL UNITS WITH SEMANTICS OF TIME INTERVALS

G. C. Ryzhkovich

Grodno State University named after Yanka Kupala

Grodna, Belarus

e-mail: annamichalouskaya@mail.ru

The article considers temporal prepositional combinations of the Belarusian language with basic components - nouns, which designate time intervals. Paradigms of temporal prepositions are described, the number of temporal prepositions with the basic components of a given semantic group is presented, the factors of the formation of paradigms with the basic components denoting time intervals are considered.

Key words: prepositional unit; basic component; paradigm; primary preposition.

Тэрмін «парадыгма» мае вузкае і шырокае значэнне. З аднаго боку, пад парадыгмай разумеюць сістэму форм аднаго слова. У дадзеным выпадку гаворка ідзе пра марфалагічную парадыгму. З іншага боку, гэта «любы клас лінгвістычных адзінак, супрацьпастаўленых адна адной і ў той жа час аб'яднаных па наяўнасці ў іх агульнай прыкметы» [1, с. 366].

Марфалагічная парадыгма як шэраг супрацьпастаўленых адна адной словазмяняльных форм характэрная толькі для самастойных зменных часцін мовы. Але ў адносінах да прыназоўнікаў М.У. Усеваладава прапануе выкарыстоўваць тэрмін «парадыгма», разумеючы пад ім наяўнасць у прыназоўнікаў парадыгматычных адносін у сілу іх шматзначнасці, магчымасці ўтвараць сінанімічныя рады, антанімічныя пары.

Згодна з канцэпцыяй М.У. Усеваладавай [2] прыназоўнікам уласціва морфа-сінтаксічная парадыгма, якая фарміруецца прыназоўнікавымі спалучэннямі (тэрмін М.І. Канюшкевіч). Да прыназоўнікавых спалучэнняў мы адносім аналітычныя прыназоўнікавыя адзінкі, утвораныя на аснове спалучэння знамянальнай лексемы – базавага кампанента – з адным або некалькімі першаснымі прыназоўнікамі ў прэ- або постпазіцыі). Прыназоўнікавыя спалучэнні адрозніваюцца ад базавай адзінкі пэўнымі граматычнымі характарыстыкамі (склонавымі формамі прыпрыназоўнікавага слова, склонавымі формамі базавага слова, лікавымі формамі базавага слова) [2, с. 178].

М.І. Канюшкевіч адзначае, што прыназоўнікавыя спалучэнні (далей – ПС) здольныя фарміраваць марфалагічныя («гаворка ідзе пра адну ці некалькі склонава-лікавых словаформ назоўніка, якія выкарыстоўваюцца ў якасці прыназоўніка, у той час як іншыя словаформы ў гэтай функцыі не ўжываюцца: *на чале / на чало чаго, на алтар чаго / на алтары чаго*» [3, с. 23], морфасінтагматычныя парадыгмы (спалучэнне словаформы з рознымі першаснымі прыназоўнікамі ў прэ- і постпазіцыі: *на руках каго / на руках з кім / на руках у каго / пад рукамі каго / у руках каго / у рукі каго / каму / у рукі да каго / пад рукою каго / у руку каму і інш.*» [3, с. 24].

Прыназоўнікавыя спалучэнні здольныя ўтвараць розныя віды парадыгм. Назоўнік, які выступае ў ролі базавага кампанента (далей – БК), у рамках сваёй часціны мовы мае марфалагічную парадыгму. Пры ўцягванні ў поле прыназоўніка яго марфалагічныя катэгорыі ліку і склону захоўваюцца, таму ў якасці прыназоўніка могуць ужывацца некалькі словаформаў назоўніка.

У беларускай мове 155 назоўнікаў ўваходзяць у склад тэмпаральных прыназоўнікавых спалучэнняў у ролі базавага кампанента. Чалавек

успрымае час дваяка (цыклічна і лінейна). З аднаго боку, час уяўляе сабой паслядоўнасць паўтаральных падзей, з другога боку – успрымаецца як лінія, якая мае пачатак, сярэдзіну і канец, г.зн. часавы адрэзак. Таму значную частку базавых кампанентаў тэмпаральных прыназоўнікавых спалучэнняў фарміруюць назоўнікі, якія абазначаюць «часавыя адрэзкі»: *адлегласць, адрэзак, адцінак, бытнасць, век, год, доля, імгненне, інтэрвал, мамэнт, міг, мінута, мірг, момант, панаванне, перыяд, прамежак, сеанс, скананне, сканчэнне, скон, стадыя, старасць, тэрмін, узрост, фаза, хвіліна, цараванне, этап, эра, эпоха*.

Базавыя кампаненты *перыяд, інтэрвал, тэрмін* маюць абстрактнае значэнне – ‘адрэзак часу, у які што-небудзь адбываецца або які чым-небудзь абмежаваны’ [5]: *з інтэрвалам менш чым пяць гадзін, з інтэрвалам не болей за два дні, з перыядам болей чым дзесяць гадзін*.

Базавы кампанент *перыяд* утварае 140 ПС: *перыяду* каго / чаго, *перыяду* між чым ... і чым, *да перыяду* чаго, *з перыяду* чаго, *за перыяд* чаго, *за перыяды* чаго, *з перыядам* ад чаго, *з перыядам* болей за які час. Колькасць прыназоўнікавых спалучэнняў з базавым кампанентам *інтэрвал* складае 117 адзінак (напр., у *інтэрвале* звыш колькіх адзінак, у *інтэрвале* не менш колькіх адзінак, у *інтэрвале* за колькі адзінак і інш.).

БК *тэрмін* утварае 42 ПС (на *тэрмін* ад колькіх адзінак часу, на *тэрмін* ад якога часу ... да якога часу, на *тэрмін* звыш колькіх адзінак часу, *тэрмінам* да колькіх адзінак часу і т. д.). Гэта значна перавышае колькасць прыназоўнікавых спалучэнняў з кампанентам *прамежак* (15 ПС: у *прамежках* між чым, у *прамежках* паміж чым, у *прамежку* ад чаго ... (і) да чаго, у *прамежку* з якога часу ... на які час і інш.), што звязана, у першую чаргу, з наяўнасцю слоў-сінонімаў: запазычанае *інтэрвал* – беларускае *прамежак*. Запазычанае слова ўжываецца значна часцей, гэта тлумачыцца яго жанрава-стылёвай прыналежнасцю (сустракаецца ў навуковых, афіцыйна-дзелавых тэкстах). Назоўнік *прамежак* часцей за ўсё ўжываюць беларускія аўтары ў сваіх мастацкіх тэкстах.

Колькасць прыназоўнікавых спалучэнняў з дадзенымі базавымі кампанентамі павялічваецца за кошт:

а) постпазітыўных прыназоўнікаў: *з інтэрвалам ад* колькіх адзінак часу, у *інтэрвале ад* колькіх адзінак часу, у *інтэрвалах між* чым, на *тэрмін ад* якога часу, у *тэрмін да* якога часу, *з прамежкамі ў* колькі адзінак часу, у *прамежку між* чым;

б) постпазітыўных двухкампанентных прыназоўнікаў: у *інтэрвале ад* колькіх адзінак часу ... *па* які час, з *інтэрвалам ад* колькіх адзінак часу ... *да* колькіх адзінак часу, *на тэрмін ад* якога часу ... *да* якога часу, у *тэрмін ад* якога часу ... *да* якога часу, у *прамежку ад* якога часу ... *да* якога часу, у *прамежку з* якога часу ... *па* які час;

в) апраксіматараў (паказчыкаў прыблізнасці часу): з *інтэрвалам амаль* колькі адзінак часу, з *інтэрвалам парадку* колькіх адзінак часу, з *інтэрвалам прыкладна* колькі адзінак часу;

г) градуатараў *болей / больш / меней / менш*: на *тэрмін больш* колькіх адзінак часу;

д) кампаратараў і абмежавальніка (часціцы *не*): бел. з *інтэрвалам больш за* колькі адзінак часу, з *інтэрвалам не меней як* колькі адзінак часу, на *тэрмін больш як* колькі адзінак часу, з *прамежкам не менш* колькіх адзінак часу.

Сярод базавых кампанентаў, якія абазначаюць часавыя прамежкі, выдзяляюцца наступныя сегменты:

а) назоўнікі, якія абазначаюць кароткія, «малыя часавыя адрэзкі няпэўнай працягласці» [4, с. 141]: *доля, імгненне, момэнт, міг, мірг, момант, мінута, помірг, хвіліна* (ПС: *за долю чаго, ад моманту чаго, у імгненне чаго, у міг чаго, ад хвіліны чаго, у мірг чаго, у помірг чаго, у міг чаго, у імгненне чаго і інш.*);

б) назоўнікі, якія абазначаюць «вялікія адрэзкі няпэўнай працягласці» [4, с. 141]: *век, год, эпоха, эра* (у ПС: *у век каго / чаго, у год чаго, у эпоху каго / чаго*);

в) назоўнікі, якія абазначаюць «часавы прамежак дзейнасці чалавека» [4, с. 141]: *бытнасць, панаванне, цараванне*. ПС: *у бытнасць каго / чаго, пры панаванні каго / чаго, пры цараванні каго / чаго і інш.*;

г) назоўнікі, якія абазначаюць пэўны этап у жыцці чалавека: *узрост, скананне, сканчэнне, скон, старасць*. ПС: *ва ўзросце* колькіх адзінак, *пры скананні каго, пры сканчэнні чаго, на старасці чаго і інш.*

Сярод дадзеных базавых кампанентаў найбольшую колькасць ПС утварае базавы кампанент *момант* (20 ПС). Базавы кампанент *момант* ужываецца ў формах роднага, давальнага і вінавальнага склонаў адзіночнага і множнага ліку: *ад моманту чаго, да моманту чаго, к моманту чаго, на момант чаго, у момант чаго, у моманты чаго*. БК *момант* можа ўваходзіць у склад мнагакампанентных прыназоўнікавых адзінак (*ад пачатку чаго ... да моманту чаго*) або ўключаць у свой склад інтэнсіфікатар *самы* (*ад самага моманту чаго*). Колькасныя адрозненні тлумачацца тым, што базавы кампанент *момант* з'яўляецца, па-першае,

гіперонімам у адносінах да кароткачасовых адрэзкаў, па-другое, назоўнік *момант* мае два амаль процілеглых значэнні (з аднаго боку, ‘вельмі кароткі прамежак часу, міг, імгненне’, з другога боку, “собны прамежак часу, значны перыяд у развіцці чаго-н.”). Яшчэ адным фактарам фарміравання парадыгмы з’яўляецца здольнасць слова *момант* кіраваць субстантывам з падзейнай семантыкай: **ад моманту прыбыцця, з моманту знаёмства**.

Такім чынам, тэмпаральныя прыназоўнікавыя спалучэнні з базавымі кампанентамі, якія абазначаюць ‘часавыя адрэзкі’, у беларускай мове ўтвараюць некалькі тыпаў парадыгм: а) марфалагічную (склонава-лікавыя словаформы базавага кампанента) і б) морфасінтагматычную (спалучэнне склонава-лікавых словаформаў базавага кампанента з першаснымі прэ- і постпазітыўнымі прыназоўнікамі і/або канкрэтызатарамі). Назоўнік, які выступае ў ролі базавага кампанента тэмпаральнага прыназоўнікавага спалучэння, захоўвае сваё лексічнае значэнне, але ў склад прыназоўнікавага спалучэння ўваходзіць не ўсёй лексмай, а толькі часткай сваіх словаформаў. Колькасць утвораных ПС залежыць ад семантыкі базавага кампанента: чым яна шырэй, тым больш ПС можна ўтвараць з базавым кампанентам.

Библиографические ссылки

1. Ахманова О. С. Словарь лингвистических терминов; 2-е изд., стер. М.: Сов. энцикл., 1979. 606 с.
2. Всеволодова М. В., Кукушкина О. В., Поликарпов А. А. Русские предлоги и средства предложного типа: в 2 кн. М.: Либроком, 2014. Кн. 1: Введение в объективную грамматику и лексикографию русских предложных единиц. 306 с.
3. Конюшкевич М. И. К вопросу о парадигме предлога // Русский язык: система и функционирование: материалы междунар. науч. конф., Минск, 18–19 мая 2004 г.: в 2 ч. Минск, 2004. Ч. 1. С. 23–25.
4. Морковкин В. В. Опыт идеографического описания лексики (анализ слов со значением времени в русском языке). М.: МГУ, 1977. – 168 с.
5. Словарь русского языка: в 4 т. / под ред. А.П. Евгеньевой; 4-е изд. М.: Полиграфресурсы, 1999. 4 т. 796 с.